

Liturgie en Open Heiligheid

Liturgische inrichting van de
nieuwe Stadskerk

Liturgie en Open Heiligheid

Op zoek naar een concrete liturgische vertaling van de 'Open Heiligheid' van ons nieuwe kerkgebouw.

0 Vooraf

Vanuit de Bouwcommissie en de Algemene Kerkenraad is aan het Pastoresteam gevraagd om na te denken over de 'liturgische inrichting' van de kerkzaal van de nieuwe Stadskerk.

Als team zijn wij zijn een lange weg gegaan. We hebben met velen de communicatie gezocht. Cantor Mathijs Kraan is het grootste deel van de weg mét ons gegaan.

In dit document doen we verslag van de afgelegde weg. We beginnen met een brede blik. Om steeds meer richting concrete voorstellen te komen. Echt concreet wordt het in hoofdstuk 8. Uiteindelijk hebben we ervoor gekozen uit te gaan van de concentrische basisopstelling, zoals deze ook in de schetsen van architect Leo Wevers wordt getoond.

Hoofdstuk 8 kan men prima lezen met overslaan van de voorgaande hoofdstukken. Dat neemt niet weg dat we in onze lange weg af en toe spannende gedachten en suggesties tegenkwamen. Derhalve nemen we een verslag van deze weg toch op in dit document.

Uitdrukkelijk zij in dit vooraf reeds vermeld dat misschien wel onze belangrijkste ontdekking was dat in elke mogelijke opstelling – helaas – grote compromissen gesloten moeten worden. Elke opstelling zal zijn eigen nadelen hebben. Wellicht kan pas in de praktijk een meer definitieve oplossing worden gezocht. **Het belangrijkste advies kon derhalve wel eens zijn dat de technische inrichting van de kerkzaal zodanig moet zijn dat een veelheid van varianten mogelijk blijft.**

1 Open Heiligheid van het kerkgebouw

(Uit de rapportage van de 'eerste bouwcommissie'):

Christelijke tradities als prediking, doop en avondmaal, zijn een deel van wat onder heiligheid kan worden verstaan. De open-heilige ruimte wil echter dienstbaar zijn aan een meer algemene behoefte aan heiligheid¹ die meer en meer merkbaar wordt in onze hedendaagse samenleving. Denk aan de heiligheid van de Stille Mars of aan de heiligheid van gedenkplekken die spontaan ontstaan na grote of kleine drama's. Denk aan de stilte aan de buitenzijde van het Huis van Verhalen, waar een bonte mix uit de samenleving gebruik van maakt. De open-heilige ruimte is daarom uitdrukkelijk open en uitnodigend voor een „veelheid van vormen“.

De open-heilige ruimte wil niet alleen gebruikt worden door de vaste gemeente, maar tevens door toevallig samengekomen groepen, die voor dát moment heilige ruimte zoeken die dienstbaar is aan hun eigen ritueel. Een op deze wijze open heilige ruimte stimuleert ook de vaste bewoners om zelf open te gaan, en actief naar buiten te treden. En om omgekeerd om de klassieke rituelen die in deze heilige ruimte worden uitgevoerd zo toegankelijk mogelijk te maken voor degene die toevallig binnenkomt.

Openheid richting cultuur is tenslotte een belangrijke component van de zo verstane heiligheid. Denk daarbij niet alleen aan kunstexposities en uitvoeringen, maar ook aan het maatschappelijk debat. De kerkzaal is een podium voor het publiek debat “waar het visioen van naastenliefde en solidariteit wordt geconfronteerd met buurt- en wereldpolitiek” (Huub Oosterhuis).

Op basis van bovenstaande gedachten is de keuze voor de architect gemaakt. En op basis van deze gedachten heeft architect Leo Wevers zijn algemene ontwerp gemaakt.

Nu gaat het er – naast overigens andere deeltrajecten - om deze hoofdlijn concreet samen richting de concrete liturgie in te gaan vullen.

¹ Voetnoot 2014: Misschien is zelfs het woord 'heiligheid' al niet precies genoeg om aan te geven wat hier wordt bedoeld. In gesprekken met buitenkerkelijken blijkt de communicatieve kracht van dit begrip gering. Wat bedoelen we: ervaring van geheimenis? Een zaal die vertelt: wat we hier delen is 'meer dan wij'?

2 Eerste bezinning: liturgie en flexibiliteit

We bewegen ons tussen twee polen. Enerzijds vraagt de ópenheid van de gezochte heiligheid om een behoorlijke mate van flexibiliteit. Om het gebouw geschikt te maken voor breed gebruik. Maar om ook niet één bepaalde vorm van 'heiligheid' (bijv. de christelijke liturgie) dominant te laten zijn.

Anderzijds zal de liturgische kracht van het kerkgebouw groter zijn naarmate de gebouw-eigen (intrinsieke) liturgische uitstraling groter is. Dopen kan in een emmer water in een sporthal. Maar als het water zichtbaar door het kerkgebouw stroomt is het belevingseffect van het sacrament onontkoombaar groter. Als in het kerkgebouw alle liturgie transportabel/demontabel is, cq. als alle liturgische attributen vooral flexibiliteit en verwijderbaarheid uitstralen gaat dat ernstig ten koste van de beleving.

Kortom: Hoe scheppen we éénheid tussen gebouw en liturgie, zonder dat tegelijk het (particuliere) liturgische gebruik dominant wordt in de uitstraling van heiligheid. Ofwel, hoe scheppen we evenwicht tussen liturgie en flexibiliteit?

“Het mag natuurlijk wel een kerk zijn... maar dan wel een kerk waar je heel goed een profaan theaterstuk kunt uitvoeren.”

3 Associatieve verkenning –beelden bij 'open Heiligheid'

Wat roept bovenstaande beschrijving van 'Open Heiligheid' bij ons aan beelden en gevoelens op?

'Open Heiligheid' staat voor een bepaalde sfeer en uitstraling. Wat zijn woorden, beelden, klanken, kleuren die bij ons boven komen die de sfeer van een open-heilige ruimte kunnen beschrijven? Laat de fantasie eens de vrije loop.

Hierop ontvingen wij één reactie, van Marjet Deuten:

Licht!

De vormgeving niet te nadrukkelijk, maar strak (d.w.z. niet te veel kleine details), rond, naar het midden gericht, naar boven.

Daarbij één element met regenboogkleuren. Bijvoorbeeld een open, beweeglijk doek (waar de Geest doorheen waait), of de vogel van het Huis van Verhalen (glas = licht).

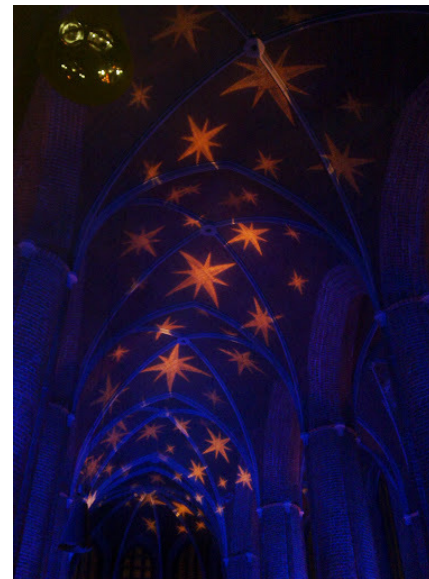
Duif

Wolk - er zijn prachtige foto's van een kunstenaar die een wolk in een leeg, serene kerkgebouw laat zweven - de heiligheid straalt ervan af.

(Berndnaut Smilde)

- Creatief gebruik van moderne licht-techniek biedt veel kansen om op flexibele wijze de kracht van de ruimte te benadrukken:

4 Denken vanuit de praktijk – wat is allemaal liturgie?

Vervolgens benaderen we ons thema precies vanuit de andere kant: heel concreet!

4.1 Doop

Waar kan gedoopt worden? Hoe kan gedoopt worden? Wat hoort er allemaal bij 'dopen' ? ? ?

- Vast / los? Vast is veel mooier. Dan doet het bebouw mee in het ritueel
- Waar? Bij ingang? Of midden in de gemeente?
- Suggestie: gebruik de sokkel van de oude kansel als basis van de nieuwe doopvont.
- Stromend water (vgl. doopvont Opstandingskerk)?

4.2 Avondmaal

- Frequentie: Verschilt op dit moment in Enschede: eens per 4 – 8 weken. OGH wekelijks!
- Belevingselementen die een rol spelen: Gemeenschap, Kring (lastig bij zuilen), Delen, Kring, Opstaan – lopen – beweging, Ontvangen
- Maar ook: Tijdsduur, efficiëntie. En Zorgvuldigheid
- Mogelijke vormen: Lopen en ontvangen / Lopen en delen / Kring en ontvangen / Kring en delen / Taizé: heel veel deelpunten waar je in groepjes naar toe gaat, om daar brood en wijn te ontvangen of te delen / Kirchentag: wel in banken, maar heel veel schalen en bekers – de mensen op de hoeken van de banken halen het op. / Borne: naar een andere ruimte lopen / Kampen: allemaal tegelijk aan (heel veel) tafel(s).
- Optie: het eerste jaar meerdere vormen proberen

4.3 Gedachtenis

4.3.1 Uitvaartdiensten

4.3.2 Gedachtenis door het jaar heen

Hoe gedenken we onze overledenen? Hoe geven we hun namen een plaats? En waar? Welke sfeer willen we daarbij wekken? Wat willen we vertellen? ? ? ?

4.4 Choreografie – waar doen we wat?

- Consistoriegebed?
- Verschillende momenten – verschillende rollen: Gebeden? Lezingen? Preek?
- Hoe wordt er gepreekt? Waartoe wordt er gepreekt? Waar wordt er gepreekt? ? ? ? Hoe kan het gebouw hieraan bijdragen?
- Gaven

4.5 Kinderen in de kerkdienst

- Eigen plaats voor hun eigen moment?

4.6 Zingen

- Hoe wordt er gezongen? Wat wordt er gezongen? Waar?
- Hoe wordt de zang begeleid? Hoe kan het gebouw bijdragen aan de kwaliteit en de beleving van de zang?
- Wat is de plaats van de cantorij?
- Plaats beamerscher(m)en?
 - De voorgestelde concentrische opstelling van de stoelen maakt beameren heel moeilijk. Een deel van de gemeente zal 90% opzij moeten kijken en zingen.

4.7 Zichtbaarheid

- Zichtbaarheid in een niet-op/aflopende ruimte is ernstig beperkt
 - Podium is noodzaak

- Podium flexibel. Moet groot kunnen zijn, maar ook klein. Moet hoog kunnen zijn (2 treden hoog voor een kleinere voorganger) en laag.
- (Bewegende) camera en beamerprojectie?

4.8 Andere vormen van liturgie

- Liturgie op zondag:
In de voorgaande punten werd min of meer stilzwijgend uitgegaan van een klassieke kerkdienst, met een vaste opbouw, vaste rollen. Maar hoe scheppen we actief ruimte voor andere vormen van liturgie: een Taizéviering/stiltedienst, viering met (meer) toneel, Thomasviering (met -workshops), etc.?
- Liturgie door-de-week
 - De grote ruimte kleiner maken door (flexibele) (glazen) scheidingswanden
 - Kaarsen

4.9 Vieren naast ontmoeten – stilte naast gesprek

Hoe kan de gemeente in haar gedrag bijdragen aan de heiligheid van de ruimte? Kan de inrichting van het gebouw de gemeente hierbij helpen?

- Suggestie uit het Lindenhof: praten voorafgaand aan de kerkdienst in de ontmoetingsruimte, maar in de kerkzaal stil zijn.

4.10 Recreatie - Kunst in de kerk

- Gebouw-eigen kunst:
 - Denk aan de aandachtswand in de Opstandingskerk
 - Kan er iets met de ruimte?
 - Zie bijv. hierboven: de wolk
 - Bevestigingspunten, zodat je éénvoudig dingen kunt ophangen
- Expositiemogelijkheden
 - Wand
- Vloer

- Labyrinth in ontmoetingsruimte – waarmee deze meer meditatieve uitstraling krijgt - als soort ‘voorhof’?
 - **Wellicht zeer haalbaar en vruchtbaar alternatief: Labyrinth in de vloer van de Stilteruimte**

- Projectiemogelijkheden

4.11 Wat doen we met de oude kansel?

- Het voorstel om een nieuw doopvont te plaatsen op de sokkel van de oude kansel vindt her en der véél bijval!

5 Denken vanuit het gebouw

Wat zijn de liturgische kansen die het kale gebouw biedt? Wat is de liturgische kracht van het gebouw-an-sich?

- Gebruik de nis
 - Bijv. als expositieruimte
 - En/of als ruimte voor kleinschaliger vieringen
 - In de nis gekleurde wanden? Voor een deelruimte met meer warmte?
- Gebruik de pilaren
 - Er is a.h.w. een natuurlijke omloop. Te gebruiken in tafel-choreografie
 - Gebruik de pilaren als ankerpunten voor verschillende onderdelen
- Gebruik de oude kansel
 - Als doop-vont
- Gebruik de hele ruimte voor liturgie
 - Gebruik het centrum van de concentrische ringen voor ‘woorden’ – maar geef andere liturgische elementen (doop, avondmaal, gedachtenis, cantorij) een plaats écht elders in de ruimte.

- Gebruik de symmetrie van het gebouw
 - Misschien ook door juist asymmetrisch te werken
- Gebruik de ruimte
 - Door deze mbv. glazen scheidingswanden flexibel en transparant kleiner te maken
- Gebruik het materiaal
 - De tegels van de vloer zouden misschien gebruikt kunnen worden in het podium en/of in de tafel e.d.
- **Hoe scheppen we liturgische éénheid/samenhang tussen ontmoetingsruimte en kerkzaal?**

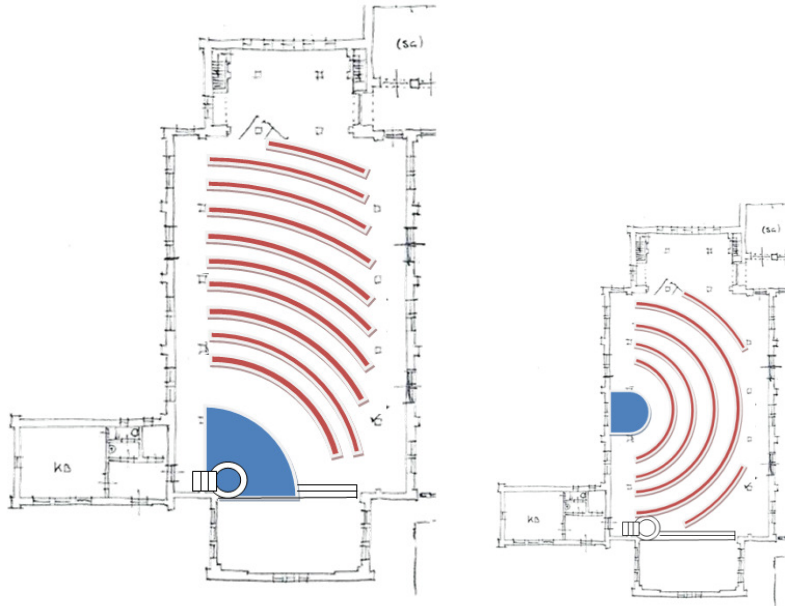
6 Denken vanuit de kracht van onze oude gebouwen

(Basistekst: Sander Venema)

- Wat kunnen we leren van de Opstandingskerk?
 - De **ruimte** voor in de Opstandingskerk maakt dat er op een hele open en ontspannen manier gevierd kan worden.
 - Er is plaats voor de **kinderen** op de kussens. (De kinderen kunnen hun ruimte ook nemen).
 - De **doop** heeft zijn **eigen plaats** en daarbij is beweging mogelijk (tocht door het Jordaandal).
 - De **cantorij** heeft voldoende **ruimte** om te kunnen staan en daarbij kunnen (grotere) instrumenten zoals een piano of kistorgel gebruikt worden.
 - Het liturgisch centrum is niet verhoogd. Liturgisch mooi, maar in praktische zin niet handig en dus niet gewaardeerd.
 - Door de **aandachtswand** en de indeling van het liturgisch centrum, is er geen plaats om op een nette manier gebruik te maken van een beamer.
- Wat kunnen we leren van de Detakerk?
 - Ook de ruimte voor in de Detakerk maakt dat er op een open en ontspannen manier gevierd kan worden.

- Het liturgisch centrum is verhoogd, zodat alle onderdelen van de viering goed zichtbaar zijn.
- De witte achterwand maakt het mogelijk om gebruik te maken van een beamer zonder dat het al te zeer verstorend werkt in het beeld en in de balans op het liturgisch centrum.
- Door de centrale positie van de tafel, voor op het podium, is er eigenlijk geen goede plaats voor de cantorij. Deze kwam achter de tafel te staan, wat geen fraaie plaats is voor een cantorij (zeker niet met de tafel tussen de cantorij en de cantor).
- Het podium is groot genoeg om andere communicatievormen te gebruiken, bijvoorbeeld via liturgische bloemschikkingen of schilderijen.
- De ingangen links en rechts van het liturgisch centrum werken erg verstorend.
- Wat kunnen we leren van de ATK?
 - Feitelijk gelden hiervoor dezelfde punten als voor de Detakerk (met uitzondering van de ingangen op het liturgisch centrum). Door de grote ruimte tussen de voorste banken en het liturgisch centrum is er voldoende ruimte voor een cantorij vóór de tafel.
- **Conclusies en consequenties**
 - Wat de ruimtes gemeen hebben, is voldoende ruimte om in de viering te “spelen”. Er is beweging mogelijk en er is voldoende ruimte voor verschillende vormen en “deelnemers”.
 - In de voorgestelde stoel-opstelling dreigt dit te ontbreken in de Stadkerk. Daar staat een (te) klein podium gepland, ingeklemd tussen 2 pilaren met de eerste rij stoelen dicht op het podium. Alle zichtlijnen komen uit op dit podium, zodat handelingen die buiten dit kleine gebied plaatsvinden, misschien ook wel buiten de viering komen te staan. Er is geen “speelruimte”. Is dit wel “open heiligheid”, of is dit eerder beklemmende heiligheid?
 - Er zal enige moed voor nodig zijn om de tot nu toe geprojecteerde indeling ter discussie te stellen, maar we zouden er wel eens zeer verstandig aan kunnen doen.

- Hieronder een schets van een mogelijke alternatieve indeling. Dit geeft in ieder geval de mogelijkheid om een groter liturgisch centrum te maken en het geeft minder convergerende zichtlijnen. Voor mij zou dat ademruimte te geven. Op de plaats van het huidige liturgisch centrum zouden ook nog stoelen kunnen staan, maar het kan ook de plaats zijn van de cantorij (met een kistorgel en/of piano en/of koororgel). Eventueel is zelfs de huidige preekstoel te gebruiken (los van vde vraag of dat al dan niet gewenst is).

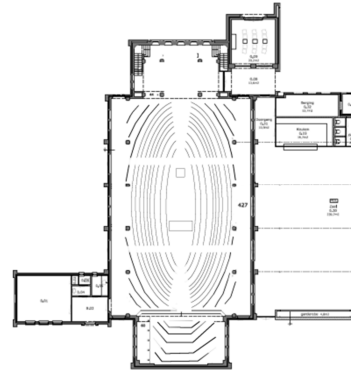

- M.b.t. de specifiek liturgische inrichting betekent dit dat het van belang *kan* zijn om niet te groot te werken. Liever klein maar in duidelijke éénheid met het gebouw, dan groot en vanwege de flexibiliteit zonder relatie met het gebouw.

- Verkenningen als deze leren een belangrijke les: Elke keuze die we maken kent grote nadelen, die we nauwelijks kunnen overzien. Wellicht kunnen we niet in één keer de goede keuze maken. En zal de definitieve keuze pas kunnen groeien in het gebruik. **De technische inrichting van het gebouw zal zodanig moeten zijn dat we zoveel mogelijk flexibiliteit open houden m.b.t. de inrichtingsmogelijkheden.**

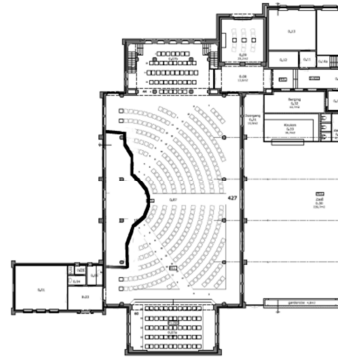
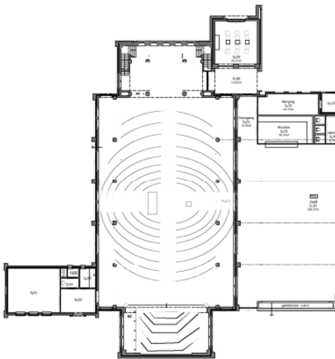
7 Varianten t.o.v. de concentrische opstelling

Variant I – in de busmodel - nadruk op het (oude) liturgisch centrum

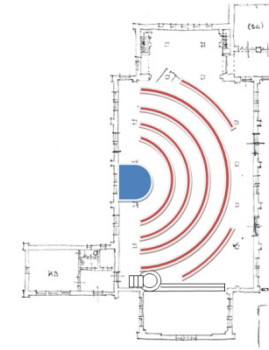
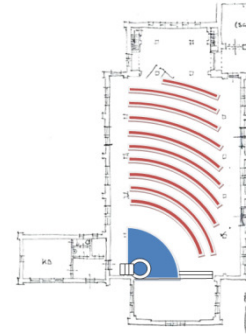
Variant II – Communio – in de lengte

Variant III – Communio in de breedte

Variant IV – halve cirkel – groter podium

Variant V – groter podium in de (doop)hoek

Variant VI – Eerste schets Wevers

8 De concentrische opstelling verder doordacht

In dit hoofdstuk wordt een concreet voorstel gedaan. Daarbij gaan we uit van de concentrische opstelling zoals deze voorkomt in de tekeningen van architect Wevers.

Voordeel van de concentrische opstelling is, dat de kerkzaal plaats biedt aan heel veel bezoekers.

Grote nadelen zijn er ook (zie ook H6). Met name: De *speel*-ruimte is beperkt, het kleine centrum biedt nauwelijks ruimte aan de verschillende basisonderdelen van de liturgie, laat staan aan grotere opstellingen, aan toneel, aan een cantorij e.d. Het is bovendien erg moeilijk een goede plaats te vinden voor eventuele projectieschermen.

8.1 Modificaties

Om enigszins aan deze nadelen tegemoet te komen stellen we een aantal modificaties voor:

- Maak de verhoging (podium) echt rond en vrij verplaatsbaar
 - Het deel achter de pilaren gebruik je toch niet
 - Ziet er minder knullig / minder pragmatisch uit.

- Een rond podium past overal in de zaal
- Minimaal twee treden hoog – 50cm – 60 cm.
 - (op basis van expertise Opstandingskerk / Verrijzeniskerk)
- Houd het podium zo leeg mogelijk
 - De attributen op het podium dwingen zelf geen liturgie af. De ruimte is zichtbaar open: Hier kan van alles gebeuren
- Plaats daarom de sacramenten naar elders in de zaal
 - Daarmee gebruik je impliciet de ruimte – maak je de ruimte tot *liturgische ruimte*.
 - Plaats (bijv.) elders in de zaal twee tafels
 - Bijv. links en rechts t.o.v. ronde podium.
 - En/of driehoekige tafels aan de achterwand, tussen de deuren naar de nevenruimte
 - Een diaconale tafel – voor brood en wijn, gaven, bondgenoten
 - Een pastorale tafel – voor gedachtenis
 - Deze bij doopvont
 - Hierbij ook de Paaskaars
- Laat het podium bij bijzondere diensten flexibel verschuiven (en pas daar de stoel-opstelling aan aan).
 - Maaltijd –richting de ‘diaconale tafel’
 - Doop –richting het doopvont (en pastorale tafel)
 - Cantorij – iets uit het midden
 - Dan kan de cantorij zingen vanaf het oude podium
 - Dan zingt de cantorij niet tegen zó veel ruggen aan.
 - Andersoortige vieringen: Podium bijv. in het midden van de zaal
 - Minder bezette diensten: Podium niet tussen de pilaren, maar in zijn geheel daarvóór.
- Wat komt er op het ronde-podium?
 - Lezenaar
 - De Bijbel – op de lezenaar als je daaruit leest. Anders elders.
 - Autocue of zo – dynamisch en vrij spreken?

8.2 Zorgen die blijven

- Beamer zeer lastig
 - ‘Dode hoeken’ vullen met (grote) tv-schermen?
 - Gebruik de grote witte wand waar nu het kleed zit
 - Projecteren aan orgelzijde lastiger
- Dwars-zingen – orgel is anders gericht

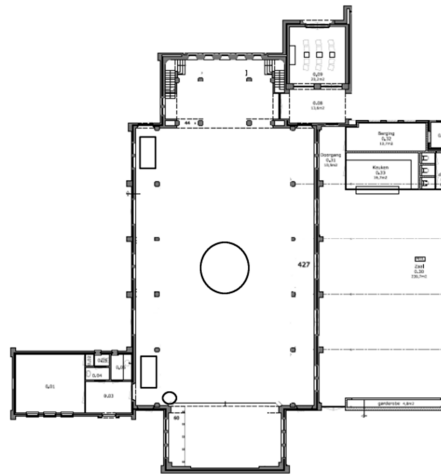
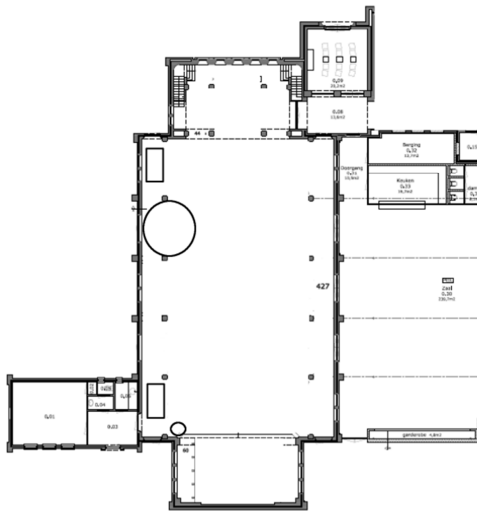
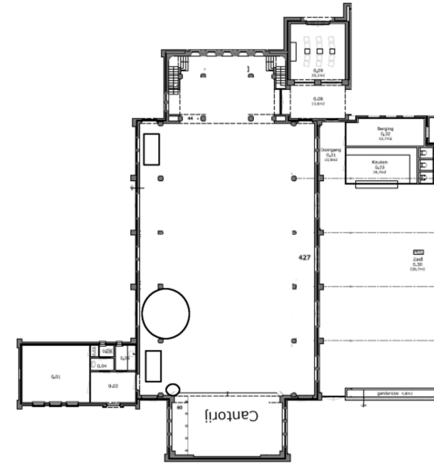
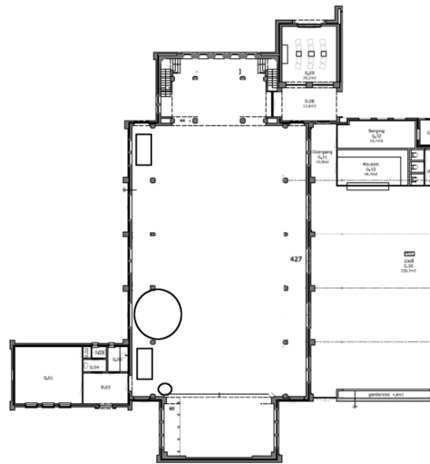
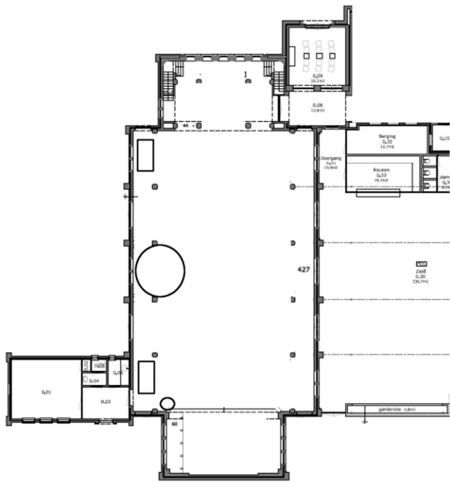
8.3 Voordelen van deze opstelling

- Je handhaaft het hoog rendement – veel stoelen. Bij minder bezette diensten kan ruimer worden gewerkt, waardoor de liturgische tafels meer aandacht krijgen.
- Door doop en avondmaal uit het midden te halen gebruik je de hele ruimte, en houd je in het midden toch speel-ruimte / dynamische ruimte over.
- Genoemde flexibiliteit kan veel opvangen. Het doordenken van een hoekopstelling (Variant V – Hoofdstuk 7) (nadeel is dan de heel grote afstand) is niet nodig.
- Een rond podium kan je ook – soms, bij bijv. bij kleine vieringen – in het midden plaatsen

8.4 Belangrijke opmerkingen en gedachten bij deze opstelling

- Werkbaar voor de allermeeeste diensten
- Oude preekstoel tot doopvont ombouwen is integraal onderdeel van deze opstelling.
- Het betekent wel dat er mensen nodig zijn die met regelmaat de zaal om willen bouwen
- Beamer met stoelprojectie op het plafond is geen overbodige luxe.
- Wellicht flexibel aanvulbaar podium uitbreidbaar als meer ruimte nodig is.
 - Rond podium uitneembaar met kruis in het midden. Bijv. 4 kwart ronde stukken en 7 vierkante stukken
- Suggestie: podium in zelfde kleur / van zelfde materiaal (?) als vloer.
- Driehoekige tafels tussen de 3 ingangen en de pilaren.

- Dit zouden misschien óók de pastorale en de diaconale tafel kunnen zijn.

8.5 Materiaalkeuze

- Overweeg of het podium in eenzelfde soort materiaal gemaakt kan worden als de vloer.
- Gaandeweg kregen wij grote vragen bij het voorstel om voor de vloer van de kerkzaal gebruik te maken van plavuizen. Maakt dit, in combinatie met stoelen, maar ook met hakken en zolen, niet heel veel geluid?

9 Slotopmerking

Met enige voorzichtigheid concluderen wij dat een combinatie van een flexibel plaatsbaar rond podium met daarnaast het excentrisch plaatsen van de sacramenten waarschijnlijk een voor de liturgie begaanbare weg is.

Maar... wij ontdekten vooral ook h e complex de liturgische inrichting van een kerkzaal is. Het kan maar zo zijn dat wij belangrijke dingen over het hoofd hebben gezien. Bij het concrete voorstel van Hoofdstuk 8 behoren derhalve twee dringende aanvullende voorstellen:

1. Maak de technische inrichting zó flexibel dat later ook heel andere opstellingen mogelijk zijn.
2. Het lijkt ons zeer raadzaam om spoedig een deskundige op het gebied van liturgische inrichting in te schakelen, die met de PGE de voorgestelde weg, en eventueel een aantal varianten, kan beoordelen op werkbaarheid en werkzaamheid.

3 april 2014

Uw Pastoresteam

